

פרשת שמות

מנהיגותו של משה

התורה אינה אומרת בצורה מפורשת מדוע נבחר דווקא משה להיות מנהיגם של ישראל. בכך הותיר הכתוב לחז"ל ולפרשנים מקום נרחב לעסוק בשאלה זו, ומסתבר שלחז"ל היו תפיסות שונות בעניין. מאמרנו עוסק בשאלה זו לאור מדרשי חז"ל ופרשני התנ"ך, ולאור תיאוריות מדעיות בנות זמננו.

השאלות שהעלו חוקרי נושא המנהיגות הן: מה גורם לכך שאדם מסוים יהפוך למנהיג? ומיהו הראוי ביותר להיות מנהיג? שאלות אלה הן עתיקות יומין ונידונו על ידי פילוסופים והיסטוריונים עוד מימי אפלטון, אולם מחקר מדעי בנושא המנהיגות החל למעשה רק בתחילת המאה ה-20. התאוריות המוקדמות דנו בשאלת המנהיג ודמותו: מה עושה אדם למנהיג ומה טיבה של הנהגתו. לעומת זאת, התאוריות החדשות יותר מתרכזות ביחס שבין המנהיג למונהגים ובתהליכים המתחוללים במהלך ההנהגה.

תאוריית "האדם הדגול"

התאוריה הניהולית הוותיקה ביותר היא תאוריית האדם הדגול (trait theory), שראשיתה בשלהי המאה ה-19. בהתאם לתאוריה זו, מנהיגות היא פועל יוצא של תכונות תורשתיות שקיימות אצל חלק מהאוכלוסייה, ואינן נמצאות אצל חלק אחר. מדובר על תכונות תורשתיות העוברות בגנטיקה; אי אפשר לרכוש אותן, והן אינן יכולות להיעלם או להילקח ממני שיש לו אותן. לפיכך, רק אנשים שנולדו עם התכונות הנכונות יכולים להנהיג. תכונות אלו גורמות לבעליהן להיות בעלי כוח וסמכות; והן תכונות יציבות שקיימות לאורך זמן. לכל המנהיגים יש אותן תכונות, והן אינן תלויות בתפקיד ההנהגה הספציפי. תאוריה זו "זכתה" לביקורות משמעותיות שאינן מענינו של מאמר זה.¹

משה רבנו היה בן של משפחה מיוחסת ביותר. לפי דברי המדרשים אביו של משה, עמרם, היה גדול הדור שהשפיע על בני דורו.² יוכבד, אמו של משה, הייתה גם היא מיוחדת במינה. שכן, לפי המדרשים היא הייתה האישה היחידה באותו הדור, שיצירתה בבטן אימה הייתה עוד בכנען, לפני תחילת השעבוד.³ נתונים אלה מתאימים לגישת "האדם הדגול".

¹ הרעיון שעומד בבסיס הגישה: מנהיגים קורצו מחומר אחר. אבל מחקרים לא הצליחו להוכיח תאוריה זו ולמצוא את התכונות שהן תנאי הכרחי אך גם מספיק למנהיגות. יש תכונות שהן טובות בסיטואציה ניהולית אחת אך לא באחרת, וגישה זו מתעלמת מההשפעה שיש למצבים שונים על עלייתם של מנהיגים ועל תפקודם.

² ראו בבלי סוטה יב, א "תנא עמרם גדול הדור היה".

³ שם: "את בת לוי אפשר בת מאה ושלושים שנה היא וקרי לה בת דאמר רבי חמא ברבי חנינא: זו יוכבד שהורתה בדרך ולידתה בין החומות".

האם ראו חכמינו את התינוק משה, עם היוולדו, כ"אדם דגול" - דהיינו בעל תכונות מיוחדות מרגע שנולד? מתברר שיש מהם שראו זאת כך:

אמר רבי עמרם בשם רב: לפי שהייתה מרים מתנבאת ואומרת: עתידה אמי שתלד בן שיושיע את ישראל, כיון שנולד משה, נתמלא כל הבית אורה.⁴

וכך גם מצינו בגמרא, על הפסוק שנאמר בהולדת משה "וַתֵּהָרֵה הָאִשָּׁה וַתֵּלֶד בֶּן וַתֵּרָא אֹתוֹ כִּי טוֹב הוּא" (ב, ב): בשעה שנולד משה נתמלא הבית כולו אור. כתיב הכא "וַתֵּרָא אֹתוֹ כִּי טוֹב הוּא" וכתיב התם [במעשה בראשית] "וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת הָאֹרֶץ כִּי טוֹב".⁵

דהיינו, הולדת משה הביאה לבית אור מיוחד, המשווה על ידי החכמים לאור של ימי בראשית. שלושת המדרשים הללו מביעים את אותו הרעיון, שמרגע לידתו היה משה בעל תכונות בלתי רגילות המעידות על המיוחדות שלו, והיא שהפכה אותו למנהיג. וכך גם אנו מוצאים בדברי חכמים על המפגש שבין משה שהיה בתיבה לבת פרעה: וַתִּפְתַּח וַתֵּרָאֵהוּ אֶת הַיֶּלֶד וְהִנֵּה נֶעַר בֶּכֶה וַתַּחֲמֹל עָלָיו וַתֹּאמֶר מִלֵּדִי הֶעָבְרִים זֶה (ב, ו) - אמר רבי יוסי ברבי חנינא שראתה שכינה עמו.⁶

כלומר, היא הרגישה שבתיה יש ילד מיוחד עם תכונות מיוחדות ועם השגחה מיוחדת של הקב"ה. גם מדרש זה מתאים לתאוריית "האדם הדגול".

חוויית ילדות כמעצבות אישיות

גרסה מאוחרת ומרוככת של תאוריית "האדם הדגול" טוענת כי חוויות הילדות שהאדם עובר בינקותו ובשנות חייו המוקדמות הן בעלות השפעה רבה מאוד על עיצוב אישיותו.⁷ לפי תאוריה זו, חוויות אלו, שיכולות להיות חיוביות או שליליות, יוצרות תכונות נרכשות ולא תורשתיות וישפיעו השפעה מכרעת על פוטנציאל המנהיגות של החווה אותן.

גם גישה זו מצאה את ביטוייה בקרב מפרשי התנ"ך. אבן עזרא אומר בפירושו הארוך לשמות ב, ג: אולי סבב ה' זה שיגדל משה בבית המלכות להיות נפשו על מדרגה העליונה בדרך הלימוד והרגילות, ולא תהיה שפלה ורגילה להיות בבית עבדים ... ועוד דבר אחר, כי אילו היה גדל בין אחיו ויכירוהו מנעוריו לא היו יראים ממנו כי יחשבוהו כאחד מהם.

⁴ שמות רבה ב, כ. לזאת יש להוסיף את דברי המדרש באבות דרבי נתן (פרק ב, ה) שבו נאמר שמשה נולד מהול.

⁵ סוטה יב, ע"ב.

⁶ רבי יוסי ברבי חנינא, בבלי, סוטה יב, ע"ב, וכן שמות רבה ורש"י.

⁷ ראו על תאוריות פסיכואנליטיות והתפתחות הילד - Lisa Miller - Shuttleworth J. (1995). Psychoanalytic Theory and Infant Development.

Margaret Rustin, Michael Rustin, & Judy Shuttleworth (Eds.), Closely Observed Infants, Duckworth

פירוש זה עולה בקנה אחד עם תאוריות מודרניות של מדעי החברה, העוסקות בילדות כמעצבת אישיות.

כהמשך לאמור, יש לציין שחוקרי מנהיגות מצאו: "כי פעמים רבות מנהיגים הם תוצר של ילדות דרמטית ומשברית מבחינת יחסיהם עם ההורים".⁸ מהפרספקטיבה הזאת נכון לבחון את ילדותו של משה רבנו שהייתה רצופה במשברים החל בחודשי חייו הראשונים, דרך ילדות כילד מאומץ בארמון פרעה קרוע ממשפחתו הביולוגית ומעמו, וכלה בהיותו עם קשיי שפה ודיבור, כבד פה.

התנהגותו של מנהיג

בניגוד לתיאוריית האדם הדגול, ישנן גישות שבחנו התנהגויות בפועל של מנהיגים, (וזאת במקום לבדוק את הפוטנציאל להנהגה). כלומר, בדיקה של התנהגות ולא של תכונות. גישות אלו מסבירות את אישיות המנהיג דרך התנהגותו; כיצד המעשים שהוא עושה משפיעים על המונהגים. זאת משום שלדידם המנהיג מופיע כתוצאה של מצב מסוים: הזמן, המקום והנסיבות הם שמאפשרים למנהיג לצמוח דרך צורת ההתנהגות שלו. כך שאין תכונות כלליות המתאימות לכל מנהיג בכל תפקיד ובכל מצב.⁹

האם משה רבנו נבחר כמנהיג לאור התנהגותו? התשובה לשאלה זו חיובית ונראה כי זו גם הראיה העולה מקריאת הכתובים עצמם, אף שכאמור אין בכתובים אמירה מפורשת בעניין זה. למשל בפרק ב' בפרשתנו המקרא מספר לנו על החמלה ועל הרגישות המוסרית הגבוהה שגילה משה מרגע שגדל, אך המעיין בדברים ימצא כי הרגישות המוסרית והנכונות לפעול בגללה, התעצבה עם האירועים שמשה מצא את עצמו עד להם.¹⁰ הרגישות המוסרית של משה באה לידי ביטוי מפורש בכתובים בשלושה מקרים, כאשר בכל מקרה מתחדדות אצל משה התכונות שקשורות למוסריותו. במקרה הראשון משה התערב והציל איש עברי מנוגס מצרי שהיכהו; במקרה השני משה התערב בין שני אנשים עברים ניצים; ובמקרה השלישי, כשמשה כבר גלה למדיין, הוא הושיע את בנות כהן מדיין שגורשו על ידי רועי הצאן ממקור המים. בכל שלושת המקרים הללו מתרחש אירוע, ומי שבוחר להגיב למתרחש זהו כמובן משה. תגובתו בכל שלושת האירועים מקדמת אותו לכיוון של הנהגה.

בקשר לכך יש להביא את דברי רבותינו במדרש שמות רבה, שמספרים שמשה רבנו נבחר למנהיג דווקא בעקבות הרחמים והחמלה שגילה כלפי אחד הגדיים שבצאנו שברח מן העדר, ומשה עמל כדי למצאו ולהשיבו למקומו.

⁸ מנהיגות: תכונה נרכשת, ילדות בעייתית, ד"ר טלי איכנוולד דביר, פורסם בעיתון הארץ 28.09.2010.

⁹ יש כמה גישות התנהגותיות, והעיסוק בהן הוא מעבר לתחומי של מאמר זה. בין המובילים נזכיר את Fiedler בשנות ה-60 של המאה שעברה, ולאחריו פול הרשי וקן בלנצ'רד בשנות ה-70 של המאה ה-20.

¹⁰ האמור הוא על פי נחמה ליבוביץ, עיונים חדשים בספר שמות, ירושלים תש"ל, עמ' 34-40.

או אז אמר הקב"ה למשה: "יש לך רחמים לנהוג צאנו של בשר ודם, כך חייך אתה תרעה צאני ישראל".¹¹ כאן אירוע מסוים ותגובתו של משה לו, הם שמיעדים את משה להנהגה. כמו כן, מפרשים אחרים וחוקרים מודרניים¹² מדגישים את תכונותיו הבולטות של משה, שבגינן הוא היה למנהיג: דחיית השררה והמנהיגות, מוסריות, חמלה, רדיפת הצדק וכבוד לאחר. כל המאפיינים הללו נתגלו לנו דרך מעשיו של משה, ואין הכרח שהוא נולד איתם. הוא בחר להתנהג כפי שבחר, ובשל בחירותיו שלו באתגרים שניצבו בפניו, בחר בו הקב"ה להנהיג את ישראל.

לסיכום: אפשר לראות בעמדות אלה של חז"ל עמדות משלימות, ולא בהכרח סותרות. למשה היו מרגע לידתו תכונות מיוחדות המכשירות אותו להנהגה, וחוויות הילדות שעבר העצימו את פוטנציאל המנהיגותי שלו. תכונות אלו יצאו מן הכוח אל הפועל בהתנהגותו המתוארת לעיל.

¹¹ שמות רבה ב, ב.

¹² ר' וולף (תש"ע), "בחינת מנהיגותו של משה כדגם למנהיגות רצויה", באתר פרשת השבוע של אוניברסיטת בר-אילן.
ר' ירחי (תשס"ג), "דמותו של משה כמנהיג עצמאי ונועז", באתר פרשת השבוע של אוניברסיטת בר-אילן.

מאמר זה נכתב על ידי אריה ארזי-חוקר נושאי המנהיגות וניהול בתורה ובתנ"ך.
והוא אחד מ-54 מאמרים בספר שזכיתי לכתוב : פניו אליך – פנים חדשות בפרשיות השבוע

למידע על הספר פניו אליך [לחצו כאן](#)

למאמרים נוספים בקרו באתר שלי <https://www.aryearzi.com>

לתגובות arye.arzi@gmail.com